



BOLGÁR DÁNIEL

B. gazda és H. doktor

Kisvárosi önéletírások felekezeti mintázatai

Történelmi nemzeti – modern polgári; népi – urbánus. Talán ez a két – Hajnal István okszerű-szokásszerű szembeállításával és egymással is interferáló – oppozíció a legnagyobb jelentőségű, legismeretesebb azok közül, amelyekben „rendesen” értelmezni szokás a modern Magyarország, de kiváltképp a zsidók és keresztények közötti viszony társadalom-,¹ illetve politikai eszmetörténetét.² A viszony szó azonban ezúttal túlságosan semleges: a zsidókat e szembeállításokban mindig megfeleltetik az egyik pólusnak, vagyis amikor ezeket az elemzési kategóriákat használjuk, akkor eleve feltételezzük, hogy keresztények és zsidók között jellemzően nem kötelék, hasonlóság vagy azonosulás, hanem ütközés, eltérés és különbözőség volt, tehát ha az asszimiláció és az integráció ügye iránt érdeklődünk (és ebben az írásban eziránt érdeklődünk), akkor előre ismert eredményre vezet vizsgálatunk. Elszakadhatunk azonban ezektől a megmerevedett oppozícióktól, ha nem a velük asszociált terepeken kezdünk vizsgálni, azaz nem a vidéki nemesi kúria és a nagyvárosi luxuslakás, de nem is a falusi parasztház és a pesti, belvárosi kávéház topikus helyszínén, hanem egy kisvárosban. Itt van a legnagyobb esély arra, hogy nemzeti polgárookra, a nép városias modorú egyszerű fiaira, netán feszes formák közé szorított racionális mérlegelésre, na és integrált és/vagy asszimilált zsidókra és keresztényekre leljünk.

E munka két hősenek pályája igen hasonlóan indult. Nagyjából egyidőben nőttek fel ugyanabban a kisvárosban, Gyöngyösön, és egyaránt a helyi Koháry István Gimnázium tanulóiaként szerezték meg az érettségüket. Mára, idős korukra mindketten – amennyire meg tudom ítélni – köztisztviselőként álló emberek. H. P. doktor³ a város egyik vezető jogásza volt évtizedeken át, a (hadd használjam ezt az anakronisztikus kifejezést) gyöngyösi intelligenciának afféle doyenje. Másik főszereplőnk, Bálint György (aki egyébiránt szintén doktor), vagy népszerűbb nevén Bálint Gyuri bácsi, még népszerűbb nevén Bálint gazda,⁴ aki – televíziós karrierjének köszönhetően – az 1980-as évek óta úgyszólván össznemzeti elismerést és szeretetet vívott ki magának, az ország tisztviselői gazdálkodója, heti rendszerességgel adagolja mezőgazdasági tapasztalatát és tudományát a nézőkbe, gondolkozására jelentős hatást gyakoroltak a népi szociográfusok munkái, amint személyes ismeretsége is némelyi-

¹ Lásd Erdei Ferenc: *A magyar társadalom a két világháború között*. Valóság, 19. évf. (1976) 4. és 5. sz. 23–53.; 36–58. és a ráépülő vitákat.

² Lásd például Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, 2007.; Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest, 2007.

³ H. P.-t, kérésére, mindvégig monogramjával jelölöm.

⁴ A továbbiakban a szimmetria kedvéért Bálint Györgyöt is monogramjával, illetve B. gazdaként jelölöm.

kükkel.⁵ A népi–urbánus, valamint a történelmi nemzeti–modern polgári dichotómia szempontjából egyetlen meglepő eleme van a két élettörténetnek: B. gazda zsidó, H. doktor pedig keresztény.

H. P. önéletrajzi feljegyzéseiből két részlet jelent meg a *Gyöngyösi Kalendárium* című sorozatban, amelyekben a szerző a második világháború végéig ismerteti életútját.⁶ A történet korántsem a műfajban megszokott kronologikus rendben halad. H. P. elbeszélésének ambíciója inkább egy néprajzi leíráséhoz hasonlatos: tematikus bontásban tárgyalja önnön életkörülményeit (például társasági élet, játékok stb.), az individuumok helyett a tárgyi világra és a szokásokra koncentrál az emlékező, de azért személyes a közlés, hisz saját gyermeki nézőpontjából alkotja meg korképét, és rendszeresen előfordulnak az érzelmeit, ítéleteit közlő kiszólások. B. gazda 2002-ben megjelent, *Keserédes éveim* című önéletrajza viszont teljes kötetre rüg, és egészen a publikálásig bemutatja főhősének életét. B. Gy. munkája szokatlan szerkezetű: a szerző minden általa megélt év kapcsán egy-egy, az évhez részben vagy egészben kötődő személyes történetet mesél el, ám ezeket az önmagukban is olvasható elbeszéléseket (véltetőleg emiatt a gyakori ismétlések) egy-egy, az adott évre vonatkozó köztörténelmi megállapítás vezeti be, tehát mondjuk a legelső, hősünk születéséről szóló bejegyzés elé írt sorok a világháború befejeződéséről és a népszövetségi egységokmány aláírásáról tudósítanak. Csak az egész művet végigolvasva ébredünk rá ennek a megoldásnak a jelentőségére: a köztörténelmi felvezetés és az elmesélt személyes történetek eleinte teljesen elmennek egymás mellett, semmilyen összefüggést nem találunk köztük, majd a személyes és a nagybetűs történelem fokozatosan, 1944-re pedig teljesen egymásba fonódik, míg az önmegvalósítás, karrier és az időskori megnyugvás végül már a közéleti viharoktól egyre függetlenebb elbeszélést eredményez. B. gazda alapvetően emberi kapcsolatait tekinti olyan mozaikkockáknak, amelyeket összeadva megkapjuk élettörténetét, ezért a legtöbb elbeszélés elsősorban egy-egy rokonáról, barátjáról, ismerőséről és vele való viszonyokról szól, ami igen kedvező körülmény a mi szempontunkból. Elemzésemben mindezek miatt B. gazda terjedelmesebb munkájára koncentrálok, és, ahol mód nyílik az összehasonlításra, mellé állítom H. doktor szövegét is.

Integrálódás: rendies korlátok és felekezeti kapcsolatok

Az összefűződések sűrűsödése, kölcsönös függések kialakulása – ezt nevezem (én is) integrálódásnak, ennek etnikai/felekezeti vetülete így határozható meg: az, hogy ki kivel lép kapcsolatba, egyre függetlenebbé válik attól, hogy mi ezeknek a valakiknek a népi vagy felekezeti identitása. Az integrálódás eltekintés más területeken attól a határtól, amely a két csoportot a társadalmi élet egyik területén elválasztja, azaz az így felfogott integrálódás egyáltalán nem teszi szükségsszerűvé, hogy a kapcsolattartók etnikai vagy felekezeti identitása idővel egybeessék, vagyis hogy asszimilálódjanak. A közeledés egyrészt a kommunikációhoz szükséges homogenizálódásból, megnyílásból áll, azaz lényegében a történelmi-jogi és/vagy a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi határoknak a két fél közötti megszű-

⁵ Bálint György: *Keserédes éveim*. Budapest, 2002. 21–22., 230–234.

⁶ H. P.: *Az a híres társasági élet ... (A szerző, aki 1926-ban született, és ma is köztünk él, gyermek- és ifjúkora eseményeire emlékezik.)* In: Patkós Magdolna (szerk.): *Gyöngyösi Kalendárium*. 2005. Gyöngyös, 2005. 50–55.; H. P.: *A kaszinói ifjúság működése Gyöngyösön*. In: Patkós Magdolna (szerk.): *Gyöngyösi Kalendárium*. 2006. Gyöngyös, 2006. 79–81. A két szöveg alapját képező gépiratokat is használtam ott, ahol többletinformációt nyújtanak a publikált anyaghoz képest.

nését vagy legalábbis elmosódását jelenti,⁷ ha úgy tetszik, az akkulturálódást. Másrészt – paradox módon – a funkciók differenciálódása, illetve az ebből fakadó egymásrautaltság is egyre szorosabb kötelékeket, nagyobbyszerű összeműködést, egységesebb társadalmat hoz létre. A következőkben a két önéletrészben megjelenő életvitelt, értékrendszert, a connubium és a kommenzalitás problémáját, azaz a viselkedésszociológiai rendi elkülönülést, végül a felekezeti kapcsolattartást elemzem, és próbálok kimutatni, hogy zsidók és keresztények között nem voltak gátak egy kisvárosban a 20. század első felében, vagy nem ott voltak, ahol sejtetni szokás őket.

B. gazda esetében meg kell jegyeznünk, hogy művében az életút elbeszélését megszakítva olykor maga is elgondolkodik olyan problémákon, amit akár az integrálódáshoz is köthetünk, noha ő maga nem használja a kifejezést. Egy református lelkésszel kötött ismeretsége, sőt kifejezetten barátsága kapcsán így elmélkedik: „lelki kapcsolatainkat pedig az jellemezte, hogy mindig a szemléleti azonosságok hangsúlyozását és nem a különbözőségek kiélezését tartottuk fontosabbnak.”⁸ B. gazda életében láthatóan fontos szerepet játszik tagsága a *Rotary Clubban*. Eme egyesület roppant jelentősége szerinte abból is adódik, hogy olyan szervezet, „amelyben a foglalkozási ágak, mint a fogaskerek fogai kapcsolódnak egymáshoz, ezért az a törekvés, hogy minden klubban minél többféle foglalkozású és érdeklődésű tag foglaljon helyet, illetve minden foglalkozást csupán egy tag képviseljen.”⁹ Annak a közös minimumnak a teljesítése, ami lehetővé teszi, hogy két ember szót értsen, és ezzel párhuzamosan az egymásrautaltság maximuma, a tökéletes differenciáltság, ahol minden tevékenységet csak egyetlen ember végez, vagyis egy olyan közösségi modell, amelyben mindenki mindenkire rászorul – ez B. gazda ideálja. Az integrálódást B. Gy. tehát nem egyszerűen deskriptíve ábrázolja élettörténetébe foglalva, hanem azt is ki lehet olvasni megjegyzéseiből, hogy – ugyan öntudatlanul és nem zsidó-keresztény kontextusban – életfilozófiájába emeli.

*

B. Gy. apja, Braun Izsó (aki az Izidor névváltozatot is használta) Pozsonyban végezte iskoláit, ott érettségizett a német nyelvű gimnáziumban. Az érettségi után atyja gyöngyöshalászi birtokának irányítását vette át elsőszülött fiúként. Világéletében gazdálkodó volt. A később ugyancsak mezőgazdasági karriert befutó (és az agrárérdeklődést utódjaira is hagyományozó) fiú 1919-ben már a városközpont közelében fekvő gyöngyösi házban jött világra.¹⁰ A zsidó Bálint/Braun-családban tehát legalább évszázados hagyománya volt a mezőgazdálkodásnak. A római katolikus H. P. atyját, dr. H. Pétert a gimnáziumi anyakönyvek járásbíróként említik.¹¹ Az anyai nagyapa, az evangélikus Draskóczy István ugyancsak a bírói kart erősítette: táblabíróként vonult nyugalomba 1913-ban. Bár nem volt tősgyökeres gyöngyösi, szakmai karrierje kizárólag ehhez a városhoz kötődött, és a Gyöngyösi Kaszinó Egyesület elnökévé is megválasztották. Személyiségének jelentőségére utalhat, hogy a vármegyei almanach 1924-ben bekövetkezett halála ellenére még 1936-ban is szerepeltette a kiemelkedő megyei személyiségek életrajzi adattárában.¹² H. P. pedig – mint már említett-

⁷ Ami akár azt is jelentheti, hogy maga a rendiség szűnik meg. Vö.: Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapozása 1. Szociológiai kategóriáiban*. Budapest, 1987. 307–308.

⁸ Bálint György: *Keserédes éveim*, 227.

⁹ Bálint György: *Keserédes éveim*, 255.

¹⁰ Bálint György: *Keserédes éveim*, 7–11., 79.

¹¹ Heves Megyei Levéltár VIII-54. Gyöngyösi Állami Koháry Gimnázium iratai. Gimnáziumi anyakönyvek. 1938/1939. és 1939/1940. tanévre.

¹² Ladányi Miksa (szerk.): *Hevesvármegyei ismertető és adattár*. Cegléd – Budapest, 1936. 463.

tük – maga is jogászként működött, amint manapság leánya is. Valóságos igazságügyi dinasztia bontakozik tehát ki a szemünk előtt. Meg kell azonban említenem, hogy H. P.-nek a jogtudós értelmiségen kívüli rokoni kapcsolatai is voltak. Nagybátyja, H. Ferenc a gyöngyösi gimnázium tanáráként működött, ám egy konfliktusa után távozott az intézményből, és a városban magánnyelvviskolát alapított. Ennek vezetőjeként, illetve irodalmárként lett a városi szellemi élet egyik központi alakja.¹³ Az ő lakásuk is a városközpont közelében volt. Ott élt az 1922-ben született H. P.¹⁴ Úgy tűnik, a két familia egyaránt a foglalkozás örökítésére, tehát a szaktudás és a kapcsolatrendszer továbbadására törekedett, csakhogy épp a keresztény család alapított jogászi, míg a zsidó gazdálkodói dinasztiát.

A keresztények és zsidók viszonyáról szóló diskurzusban központi szerepet játszanak a földdel, a vidékkel kapcsolatos értékek (lásd az olyan szóképek jelentőségét, mint a rög vagy a gyökér[telesség], tősgyökeresség). Hogyan vélekedik ezekről a kérdésekről a két család? Braun Izsó magát konzekvensen gazdálkodóként írta le. A 100 holdon felüli birtokok felsorolását ígérő 1935. évi gazdacímtár nem említette nevét.¹⁵ A Heves vármegyei ismertető 1936-ban a 10 holdon felüli gyöngyöshalmaji gazdák között sorolta fel B. Gy. apját, de ennél pontosabbat nem tudunk meg innen. Ugyanitt Halmaj egyetlen ipari üzemeként neveztek meg Braun Izsó szeszfőzdéjét.¹⁶ Mindenesetre a földosztás 200 kat. hold földet hagyott a rendeletnek megfelelően immár B. Gy. tulajdonában, azaz ennél nagyobb kellett legyen a birtok korábban.¹⁷ De miképp értelmezte a Braun család feje, hogy jelentékeny földtulajdonnal bírt, hogyan fogta fel szerepét? Agrárvállalkozót látott magában, akinek a profit maximalizálása jelent visszaigazolást? Esetleg földbirtokost, aki tekintélyének biztosítékát látja tulajdonában? Netán parasztot, földművest, aki közvetlen kapcsolatban van a földdel? Annyi bizonyos, hogy Braun Izsó szakszerűsége és bátor újító szelleme B. Gy. szerint megkérdőjelezhetetlen. Naprakész volt az európai agrártudományi szakirodalomban, szakmai kapcsolatrendszere messze túlnyúlt az országhatárokon. A világválság idején ő volt a környéken az első gazda, aki sikeres szerkezetváltással válaszolt a kihívásra: az addig kizárólagos gabona-, bor- és hústermelést visszazorította, és belevágott a kertészkedésbe, spárgát, paradicsomot, málnát, epret, gyógynövényeket, dinnyét, vetőmagot vitt a piacra. A szőlőfeldolgozást annyira gépesítette, hogy ahhoz kézierő már egyáltalán nem volt szükséges. Lóvasúttal hálózta be gazdaságát. Csakhogy Braun Izsó szaktudása, okszerűen mérlegelő hajlama kizárólag termelési vonatkozású volt, az értékesítésben, a kereskedelemben már nem nyilvánult meg innovatív kedélye, kudarcokat élt át. Fiának lesújtó a véleménye üzleti képességeiről. Úgy tűnik, Braunt a gazdálkodáshoz kötötték érzelmek, nem a piaci visszajelzésekhez. „Életének esszenciája, értelme a föld szeretete, a termőföld művelése volt.” Gyakorta hangot adott annak, hogy sosem óhajtott volna mással foglalkozni, de nem is tudna. A táblákat szerette fiával együtt bejárni, akit közben népi(es) bölcsességekre okított. Földjeit nem a táblák szélein járva szemlélte, hanem mindig átlósan vágott rajtuk keresztül, mert úgy vélte, azt is testközelből tudnia kell a gazdálkodónak, mi a helyzet földjei kö-

¹³ Fülöp Lajos: *Gyöngyös irodalmi öröksége. Tanulmányok, írói arcképek és pályarajzok*. Gyöngyös, 2001. 165–174.; Fülöp Lajos: *Hugai Ferenc és nyelvviskolója*. In: Horváth László (szerk.): *Mátrai Tanulmányok*. 2001. Gyöngyös, 2001. 301–310.

¹⁴ Elírás H. P.: *Az a híres társasági élet...*, 50. közlése, mely szerint 1926-ban született a szerző.

¹⁵ *Magyarország földbirtokosai és földbérlői. (Gazdacímtár.) A 100 kat. holdas és annál nagyobb földbirtokok és földbérlések 1935. évi adatok alapján*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1937.

¹⁶ *Heve vármegyei ismertető és adattár*, 362.

¹⁷ Bálint György: *Keserű évek*, 259.

zépén, lehetőleg minden rögöt ismernie kell. Az ilyen vizitálásokkor Braun minden útjába akadó kőért lehajolt, és kivitte az út szélére, a gazt is személyesen irtotta, ha rátalált. Amikor pedig azt fejtegette, hogy a földtulajdon révén lehetséges az igazi szabadság és függetlenség elérése, akkor már kifejezetten a parasztgazda szólt belőle. Ám voltak kifejezetten birtokosi sajtáságai is működésének. Mint látni fogjuk, atyai jellegű viselkedést tanúsított a fiú emlékezései szerint a munkavállalóival szemben, de a halmajakkal általában is.¹⁸

A földbirtokosok körében forgó, legalább anyai ágon nemesi származású H. P. visszaemlékezéseiben megnyilvánuló gondolkodásmódtól viszont teljesen idegen az a rusztikus idill, amit Braun Izsó képviselt. Harkányi és hévízi üdüléseik polgári kényelmét élvezte, ám nem volt kibékülve hajdúszoboszlói vakációjukkal. Hajdúszoboszló ekkoriban már vonzotta a fürdővendégeket, de még teljesen hiányzott a szükséges infrastruktúra. H.-ék ezért parasztházban laktak, a méltó táplálékhoz pedig csak úgy tudtak hozzájutni, hogy az egyik nagynéni küldte Gyöngyösről az ételmezt, mindenütt por gomolygott. Türelmük akkor ért véget, amikor hajnalban egy pásztor tülökszóval ment végig az utcákon (amit H. P. nem az adekvát tülök, hanem a felettebb idegenül hangzó kürt szóval jelöl), hogy ilyenformán hívja fel a gazdákat teheneik kibocsátására. A tülökszóban az üdülő család semmi romantikusot nem fedezett fel, csak a belőle fakadó – további – nehézségeket észlelte. „Nagyon zavart”.¹⁹

A gyermekkor elbeszélése mindkét önéletírásban nagyrészt a játékok és a testmozgás felidézése köré szerveződik, de a két fél megint nem a felekezetiükhöz kapcsolódó „elvárásoknak” megfelelően viselkedik. H. P. játécai és játékszerei városias jellegűek, mert többnyire szobában használandók (márklin, bábszínház, bűvészdoboz, kártyajátékok, marokkó, gombfoci, malom, sakk), és/vagy gyakran van valamilyen technikai, tudományos vagy mondjuk úgy, hogy civilizációs vonatkozásuk (vegyi kísérleti nagydoboz, gőzgép, kiságyú, traktormodell, gimnazista korban fényképezőgép, flóbert), és a traktormodelltől eltekintve mindegyik eszköz készen vásárolt. A B. Gy. által említett játékszerek merőben mások. Két hadászati jellegű játékról ír (római katapult, ij) és egy kertben épített kunyhóról, amelyek kivétel nélkül házi készítésűek voltak, a gyerekek maguk munkálták meg a nyersanyagokat. Különbözik a természetben tartózkodás, a növények és állatok biztosították – már ekkor – a későbbi B. gazdának a szórakozást.²⁰ A visszaemlékező a játékos felszabadultságot tehát konzekvensen a szabad éghoz, a testi fáradtsághoz köti, szemben H. P.-vel, aki inkább a megismerést és a versengést találja vonzóknak a játékban.

Nem változik a mintázat a sportolásban sem. A zsidó B. Gy.-t a mozgás, a fáradtság, a kihívás örömei valósággal lenyűgözik: a sielés, a lovaglás, a cserkészlet és a vitorlázórepülés központi jelentőségű életében.²¹ Az ifjú H. P. azonban így vall: „nagyon rossz sportoló (tornász) voltam”. Szülei ezért úgyszólván komplett edzőtermet rendeztek be neki, de amennyire a többi szövegrészből kitűnik, H. P. nem vált az izommunka szerelmesévé. Ennek ellenére önéletírásában gyakorta és részletesen olvashatunk sportolásról, mindenekelelt a korcsolyázás,²² a tánc, a strandolás, a kirándulás és séta iránti vonzalomról. Míg a vadászatot, e pusztai gyilkolásnál alig valamivel szimbolikusabb erőszakformát csak azért tartja fontosnak felemlíteni a szerző, mert az effajta szórakozástól családjának minden tagja mereven elzárkózott. De miért voltak fontosak H. P.-nek ezek a sportágak? A séta lelki kötelékét erősítette meg atyjával, a kirándulás a családnak egy köztisztviselői/értelmiségi körrel tette

¹⁸ Bálint György: *Keserédes éveim*, 30–32., 40–41., 52., 75., 79–80., 242., 257–258.

¹⁹ H. P.: *Az a híres társasági élet ...*, 54.

²⁰ Bálint György: *Keserédes éveim*, 39., 48.

²¹ Bálint György: *Keserédes éveim*, 36.; 45.; 54–55.

²² A Gyöngyösi Korcsolyázó Egyesület elnöke H. P. apja volt. H. P.: *Az a híres társasági élet ...*, 52.

lehetővé a kapcsolattartást, a korcsolyázás, a tánc és a strandolás pedig legitim ismerkedési terepként volt lényeges. A keresztény H. P. számára tehát a testnek „csupán” szociális, pontosabban társasági jelentősége van. Hősünk nem szeret tornászni, miközben a család szoros barátja a tornatanár – jól jellemzi ez keresztény hősünk viszonyát a sporthoz.²³

Hasonlít egymásra a két munka abban, ahogyan az emlékezők ifjúkori férfiasságukat megfogalmazzák. Mindketten a lovagias, hadd ne mondjam, macsós hagyományhoz nyúlnak. Legfeljebb annyi a különbség, hogy B. Gy. inkább serdülő, illetve serdült korára emlékszik élesebben, és az említett hagyománynak a gáláns, virágcsokros oldalát hangsúlyozza, a nő ebben a beszédmódban az, akit a férfi akar; míg H. P. erősebben koncentrálna a kisgyermekkorára, és a B. Gy.-nél olvashatók mellett számára a nő az, ami a férfi nem: aki sír, akit érzelmei uralnak, a(z igazi) férfit viszont a keménység jellemzi, és értelme vezérli.²⁴

A gyöngyösi szülői házakra vonatkozó utalásokból az világlik ki, hogy mindkettő maradéktalanul megfelelt a középosztályi elvárásoknak, sőt. A Braun-család lakhelyéről részletesebb leírásunk van: hall, ebédlő, nappali, hálószobák, fürdőszoba, tágas konyha, mosókonyha, cselédszoba, spájz, pince, műhely, raktár, garázs, vízvezeték, villany, telefon, rádió.²⁵ A család másik, gyöngyöshalmaji otthonához egészen más mércével közelítettek a szemlélők. Az épületnek a kastély nevezet dukált (Brám-kastély néven ismeretes), amit B. Gy. talán a túlzás jelzésének céljával, esetleg polgári viszolygásból idézőjellel ír.²⁶ A H. család lakásáról az derül ki, hogy az önéletrajzíró (a keletkezett tüzet tekintve sikertelen) kémiai kísérletet hajtott végre a kisebédlőben, tehát lennie kellett egy nagyebédlőnek is, ami- ben előkerülhetett a huszonnégy személyes ezüst étkészlet. A nagyszülői lakásban pedig negyven személyes ünnepi vacsorákat lehetett tartani.²⁷ Az otthoni viselkedés B. Gy.-éknél meglehetősen fesztelen: az apa pezsgővel a kezében üldözte a lánytestvéreket, nehogy azt mondhasák később, hogy nem kergették őket az asztal körül, ha nem ittak az elegáns nedűből. Nemkülönben H. P.-éknél, ahol egy családi ebéd során az egyik ifjú rokon bűzös műkutya- gumit helyezett az asztal alá, csak hogy itt a lelepleződést komorrá teszi a szigorú nagyanyai megtorlás. A családi ebédnél a katonai hivatású rokonnak kifogástalan, szabályzat szerinti öltözékben kellett megjelennie. Zubbonya egyetlen gombjának kioldottsága miatt arra utasította apja, hogy menjen vissza szobájába, ott hozza rendbe ruházatát, és csak ezután ülhetett az asztalhoz. Ezt az előírásosságot, a formalitások hangsúlyosságát H. P. gunyorosan elutasítja: „Erről ennyit!”²⁸

És, ha már az asztalnál ülünk, vegyük az étkezést. Amint a reformkorban megindult a zsidók és keresztények közötti viszonyról szóló, a közeledés lehetőségét immár problematizáló magyarországi diskurzus, a kommenzálás lett annak egyik fontos témája. Kossuth Lajos vélekedett úgy a *Pesti Hírlap* hasábjain 1844-ben, hogy mindaddig nem lehetséges a zsidók politikai emancipációja, amíg nem ment végbe a szociális emancipáció. Ez utóbbit maguknak a zsidóknak kell végrehajtaniuk, és olyasmit ért ezalatt, mint például, hogy ki kell vetközniük sajátos viseletükből, vagy hogy le kell mondaniuk különös étkezési

²³ H. P.: *Az a híres társasági élet...*, passim.

²⁴ Bálint György: *Keserédes éveim*, passim.; H. P.: [cím nélkül] (Gépirat), passim. Vachott Sándor Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye

²⁵ Bálint György: *Keserédes éveim*, 7–9.

²⁶ Bálint György: *Keserédes éveim*, 21., 104., 247.

²⁷ H. P.: *Az a híres társasági élet...*, 51.

²⁸ H. P.: *Az a híres társasági élet...*, 51.

szabályaikról, szóval a kóseriségről, hogy lehetővé váljék az együttes étkezés.²⁹ Ha Kossuthnak módja lett volna Weber későbbi gondolatait olvasni, akkor talán úgy mondta volna mindezt, hogy a jogi emancipációnak, vagyis a történeti-jogi rendiség lebontásának akkor van értelme és haszna, ha a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi korlátok is ledőlnek. Az tagja a politikai közösségnek, az állampolgárok jogegyenlőségén alapuló nemzetnek, aki részt vesz a közös lakomán.³⁰

A Braun-család viszonya a kóseriséghez igencsak ambivalens. Az mindenesetre megállapítható, hogy a zsidó étkezési előírások – valamelyes – betartásának igénye felmerült körükben. Braunné hetente egyszer szigorúan böjtölt. Ez azonban aligha akadályozta abban, hogy keresztény vendégeket lásson vendégül. B. Gy. anyja ugyanis a hagyományos zsidó böjti napok (hétfő, csütörtök) helyett a pénteket, vagyis a szokásos keresztény böjtölési napot választotta fogyasztásának – különben ott és akkor ismeretlen, utóbb B. Gy. által vallásos indítékúnak vélt – korlátozására.³¹ A Braunék gyöngyösi házával szembeni, Eperjesi-féle hentesüzletből nem kerülhetett hús a háztartásba, ám az atya az őszi és téli napokon nagy előszeretettel járt át Eperjesiek boltjába, és látogatásainak célja éppenséggel meleg tepertőjük falatozása volt.³² És, hogy mi az, amit ténylegesen ettek a ház lakói, arról kendőzetlenül árulkodik a spájz beltartalmának leírása: „helyet kapott a többrekeszes lisztesláda, a befőtt polcok, a zsírosbödön és minden egyéb, ami egy vidéki háztartáshoz szükséges volt. Itt volt felagatva a füstölt szalonna, a sonka, a kolbász, a disznósajt”.³³

A kommenzalitást lehetetlenné tevő szabályok Braunék számára tehát nem voltak közböbök, de ezeket egyrészt a keresztény szokásokhoz igazították, másrészt úgyszólván következetesen megszüntették. „A zsidó vallás rituáléját szüleim igen halványan követték.”³⁴ Kapott-e valamit cserébe a család, azaz tényleg megvalósult-e az együttes étkezés? B. Gy. munkájának ifjúkori szakaszában háromszor is olvashatunk keresztényekkel való étkezésről, és mind a három esetben jelentős kapcsolati/társasági haszonnal kecsegtetett a közös asztal. Braun Izidor rendszeres látogatója volt a gyöngyösi kaszinónak. Ez volt a város legtekintélyesebb, legnagyobb múltú társadalmi egyesülete.³⁵ Braun Izsó a kaszinóban nem duhajkodással, kártyázással múlatta az időt, hanem a kávézás és az aligha kóser kaszinói bor mértékletes fogyasztása teremtett számára alkalmat a kapcsolatépítésre. Így lett egyik kedvelt, állandó kaszinói társalgási partnere Puky Árpád,³⁶ aki 1919 és 1942 között a város polgármestere volt. A gyöngyöshalmaji konyha vasárnapjainak szokásos menetrendje így alakult: a Halmajért is felelős visontai plébános, Ladányi Pál kanonok első halmaji megállóhelye a Braun-féle házba vezetett, itt vették kezelésbe hintóját és lovait, de itt költötte el reggelijét is, majd a mise után a családdal együtt ebédelt meg. A katolikus egyházi férfiú útja tehát egy zsidó háztartásból vezetett a templomba, és oda tért vissza a szertartás után,

²⁹ Miskoczy Ambrus: „A zsidók polgárosításáról a nemzetgyűlés által törvény alkottatott.” (Az 1849-i magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai). Múlt és Jövő, Új folyam. 10. évf. (1998) 1. sz. 13.

³⁰ Vö. Hirschmann, Albert O.: *Asztalközösség*. (Ford. Mesés Péter) 2000, 19. évf. (2007) 12. sz. 70–71.

³¹ Bálint György: *Keserédes éveim*, 15.

³² Bálint György: *Keserédes éveim*, 10.

³³ Bálint György: *Keserédes éveim*, 8.

³⁴ Bálint György: *Keserédes éveim*, 27.

³⁵ Szabó Gyula: *Egyesületek Gyöngyösön a dualizmus korában*. In: Horváth László (szerk.): *Mátrai Tanulmányok*. 2003. Gyöngyös, 2003. 152.

³⁶ Bálint György: *Keserédes éveim*, 52.

ahol vendéglátóival együtt ült neki a hét legfontosabb étkezésének, a vasárnapi ebédnek. Ezt semmiképp sem kell B. Gy.-ék kihasználásaként értelmeznünk, hiszen a viszonyosság működött, Braunék gyakori vendégei voltak Ladányinak a plébánián.³⁷ A halmaji házban évről-évre megrendezett karácsonyi (!) „fogadás” elemzésére később még visszatérek.³⁸

Szót kell még ejtenem az együttes étkezésnek egy olyan sajátos formájáról, amelyben Braunék úgy vállaltak szerepet, hogy bizonyára nem is ültek le az asztalhoz. A gyöngyösi népkonyhán folyó munkálatok felügyelete és az elkészült ételek személyes kiosztása Braunénak úgyszólván állandó elfoglaltságot jelentett, és férje is jelentősen besegített a jótékonyági intézmény munkájába az alapanyagok biztosítása kapcsán.³⁹ A népkonyha támogatása új minőséget jelent a kommenzalitásban: immár zsidók és keresztények úgy intézik közösen a táplálkozás feladatait, hogy abban a felekezeti határok már teljesen indifferensé válnak, és a rászoruló, valamint az alamizsnálkodók közötti határ válik központi jelentőségűvé. A népkonyhai ebédek tehát a symposionnak nem ugyanazt a típusát képviselik, mint mondjuk a plébánossal való étkezés. Az utóbbi, akár a klasszikus kori Athénban, az étkezők egyenlő részvételét szimbolizálja a politikai közösségben, az előbbi viszont, akár a polisz helyett immár tehetős szponzorok által szervezett hellenisztikus lakomák,⁴⁰ folyton az étkezők és az étekdók közti uralmi viszonyra utal, vagyis a hierarchiáról árulkodik nem az egyenlőségről.

A házasodás szempontjából a szülők generációját csak az apa testvéreinek esetében van módunk vizsgálni a visszaemlékezés alapján. Braun Izsó és neje egyaránt zsidó vallásúak voltak. Izsó legidősebb testvére, Jenő az ugyancsak zsidó színművésznőt, Vidor Ferikét⁴¹ vette nőül, aki főképp cselédlány alakításai, illetve Gábor Andor cselédnótáinak előadása révén vált ismertté. Válásuk után Vidor Ferike Gábor Andorhoz ment feleségül, Braun Jenő második nejeinek felekezeti hovatartozásáról pedig semmit sem tudunk. A harmadik fiútestvér, Antal meghalt, mielőtt házasodhatott volna. Braun Margit Püspökladányba ment férjhez, és csak annyi bizonyos, hogy az egész családot Auschwitzba deportálták, azaz a zsidótörvények keretében bizonyosan egyneművé vált a házasság a külvilág szemében.⁴² B. Gy. nemzedékében a képlet már jóval összetettebb. Nővére, a csendes Bözsi egy gyógyszerésszel élt,⁴³ aki a második világháborúban hadnagyként esett el, azaz nem munkaszolgálatos volt, tehát zsidó sem. A másik nővért, a viharosabb természetű Lilit a „dzsentris” lelki háztartású H. Endre vette nőül. Endre munkaszolgálatos lett, majd – B. gazda tudomása szerint – Mauthausenben éhenhalt.⁴⁴ Végül nézzük főhősünk házasodását: első nejevel, Annával azért ismerkedhetett meg, mert mindketten a MIKÉFE (Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület) oktatói voltak, azaz ha személyes vonzalmukon túl társadalmi köteleket is keresünk egymásra találásuk mögött, akkor kézenfekvő zsidóságukra, illetve a zsidóságukból fakadó sajátos és közös élményekre utalni (B. Gy. a táborbeli és munkaszol-

³⁷ Bálint György: *Keserédes éveim*, 77.

³⁸ Bálint György: *Keserédes éveim*, 21.

³⁹ Bálint György: *Keserédes éveim*, 13.

⁴⁰ Hirschmann: *Asztalközösség*, 70–71.

⁴¹ Molnár Gál Péter: *Vidor Ferike, Thália cselédje*. Élet és Irodalom, 48. évf. (2004) 43. sz. [<http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0443&article=2004-1026-0927-06LYAS>]

⁴² Bálint György: *Keserédes éveim*, 79–82.

⁴³ Nem egyértelmű, hogy házasságot is kötöttek-e vagy „csak” együtt éltek, de az kitűnik, hogy nyilvánosan vállalták a viszonyt.

⁴⁴ Bálint György: *Keserédes éveim*, 16–19.

gálatos élményeket is lelki egymásra találásukat segítőnek mondja). Tévednénk azonban, ha ezt a kapcsolatot etnikai vagy felekezeti alapon homogén zsidó házasságként fognánk fel: „esküvőnk igen szerény körülmények között a halmaji templomban zajlott le”,⁴⁵ azaz 1946-ban már mindketten katolikusként kötöttek frigyét egymással egyházi szertartás során. A későbbi feleségek esetében már indirekt utalás sem történik felekezeti hovatartozásukra, semmi szerepet nem játszik ez a megismerkedések emlékezetében. Tehát arra utalnak adataink, hogy a szülők nemzedékének – hiába bontogatták sikeresen a rendies válaszfalakat életvitelükben – elképzelhetetlen vagy kivihetetlen volt a *connubium* megvalósítása a keresztényekkel. Főhősünk nemzedékénél viszont már engedményeket észlelhetünk, végül házasság és felekezet függetlenedése sejthető a szerző hallgatásából.

Ejtsünk szót végül a viselkedésformák, értékek kapcsán arról, hogyan vigadt a két familia. H. P. unokatestvére 1940-ben az Arany Bika tulajdonosához ment nőül. A jazz énekesként működő unokatestvér férje vitézi címmel bírt, és székely lófő volt. Az emlékező ettől fogva Debrecenben, az Arany Bikában töltött néhány gondtalan nyarat. Az itteni mulatozásnak kétségtelenül volt egy „dzsentris” vonulata, például átruccantak Nagyváradra, ahol egy tükörteremben húzta nekik a békebeli cigánybanda. Ugyanakkor polgáriasabbnak tűnő szórakozásformák is előtűnnek: kávéházak, cukrászdák, bárók, vendéglők a strandon, valamint a H. P.-nek oly emlékezetes lángoló fagyalt.⁴⁶ B. Gy. környezetében is vegyes a képzet. Az ő egyik legkedvesebb mulatsága kisgyermekkorától a lovaglás volt. Az a bensőséges kapcsolat, amit az apai istálló neki kedves lovaival (Laci és Matyi) fenntartott, olyan közhely, amelyet arisztokratákra vonatkoztatva szoktunk leginkább emlegetni. Csakhogy Laci és Matyi nem angol telivér vagy arabs szürke volt, hanem két hidegvérű igasló.⁴⁷ B. gazda sógorának, a már említett – ugyancsak zsidó – H. Endrének a kedélye meglehetősen visszataszított a Braun-család tagjaiban. B. Gy. becslése szerint *usque* 500 kat. holdat sikerült elmulatnia örökségéből huszonöt éves korára a *chameurnek*. Nem volt ritka, hogy a reggeli fürdőzés közbeni nótázáshoz egész cigányzenekart hívott. A személye köré épülő mondanakör legékezebb darabja az a történet, mely szerint Joséphine Bakert is sikerült elcsábítania. A lovaknak Endre is szerelmese volt, ám ő a vonzalmát a lóversenypálya gyakori látogatásával is kifejezte. Az apánál akkor telt be a pohár, amikor egy versenymén által is húzott kocsin jött le Halmajra, és habosra hajtotta a lovakat. Kikergette a házból, és lányának aztán könnyörögnie kellett, hogy engedélyezze a házasságot.⁴⁸ Az emlékezőnek oly elleneszenves úri vigadozás *non plus ultrái* azonban azok a szamossályi kastélyban tartott szeánsszok voltak, melyeken például gróf Hadik-Barkóczy Endre és maga B. Gy. együttesen vett részt. A Kertészeti Tanintézet hallgatójaként B. Gy. szamossályiban töltötte gyakorlati évét. Már a felvételi beszélgetésen is csupán arra volt kíváncsi a jószágigazgató, hogy a lovagláshoz, fegyverforgatáshoz, na és a kártyajátékokhoz ért-e a jelölt, agrártudománya nem került szóba. A gróf hetente egyszer egy vasúti kocsit megtöltetett Pesten kéjhölgyekkel és/vagy/avagy balett táncosnókkal, akik közül egyet kiválasztott a gróf, a többieket kiosztotta az uradalom nőtlen férfitisztviselőinek, majd másnap a vonaton az uraság beszámoltatta a lányokat tapasztalataikról, és ennek alapján a gróf megtartotta vagy mihamarabb elbocsátotta alkalmazottját.⁴⁹

⁴⁵ Bálint György: *Keserédes éveim*, 98–101.

⁴⁶ H. P.: *Az a híres társasági élet ...*, 52.; H. P.: *[Cím nélkül]* id. mű

⁴⁷ Bálint György: *Keserédes éveim*, 33–34.

⁴⁸ Bálint György: *Keserédes éveim*, 18–19.

⁴⁹ Bálint György: *Keserédes éveim*, 63., 65–66.

*

A felekezeti kapcsolattartás vizsgálatához B. Gy. emlékirata szinte túlzottan is alkalmas, hemzseg az ilyen történetektől, ezért csak néhány paradigmátikus értékű szövegrészre utalok. Tételelem ugyebár az, hogy a felekezeti hovatartozás közömbösüléskor volt a személyközi érintkezés vonatkozásában a két visszaemlékező ifjúságának idején, és ennek folytán a zsidók és keresztények közötti kapcsolatok kialakulására egyre nagyobb volt az esély. Ám, ha valóban beszélhetünk közömbösülésről, akkor azt is ki kell tudnunk mutatni, hogy a közös felekezet nem volt elegendő ahhoz, hogy két személy érintkezésbe lépjen egymással, meg kellett felelniük más feltételeknek is. B. Gy. nyári gyakorlatát egy csavarárugyár vészorkorszakban elpusztított tulajdonosának gellérthegyi villájában töltötte mint kertész. Alkalmazója, a ház úrnője, Józsa néni elégedetten nézte munkáját, de ahhoz, hogy a családi étkezéseknél asztalához fogadja, nem volt elegendő sem szorgalma, pláne nem zsidósága, csakis az számított, hogy B. Gy. képes-e teljesíteni a vizsgafeladatokat (az illedelmes teázással kapcsolatos ismereteit kellett a gyakorlatban bemutatnia), vagyis hogy tud-e szalonképesen viselkedni a fiatal kertápoló.⁵⁰

De miféle volt a Braun család keresztényekkel kialakított kapcsolathálója? Braun Izsó olyan, akár Münczné Bábaszéken.⁵¹ Mikszáth bábaszéki zsidója a „város” piacterén a polgármesterrel és egy szenátorral tanácskozik. Braun Izsó a kaszinóban Puky polgármester társalgója, amint az utcán összetalálkozva is komoly témákat veséznek ki. Jóbarátja még a megye második férfiúja, Okolicsányi Imre alispán is, akivel olyannyira bizalmas az egész család viszonya, hogy az alispán a vendégeket Otthon Kávéház néven csábító kupleráj⁵² törzsasztalához ültetve kurta és módfelett illetlen szózatot intézett B. Gy.-hez a helyes életvezetéséről.⁵³ Bábaszéken a Münczné zsidósága iránti lelkesedés olyan magasra hágott, hogy a „városiak” önkéntes robotmunkát vállaltak háza építésénél, így *de facto* zsidójuk jobbágyai lettek, holott azért volt szükségük egy zsidóra, hogy bizonyíthassák: ők igenis szabad városi polgárok. A gyöngyöshalmajiaknak aligha volt ekkora ambíciójuk, és a robot helyett is bérmunkáról lehet csak beszélni, ám a Braunék és a falusiak közti viszonyt keretező „színjátékok” mégis egészen hasonlatosak a mikszáthiakhoz. A halmajiak B. Gy.-ék házáat kastélyként interpretálták. Az apa kölcsönöket nyújtott, jótékonykodott. Kapcsolatot tartott a szomszédos birtokosokkal. A Halmaj és Gyöngyös közötti úton felvette autójába a gyalogosan igyekvőket. A pap bejáratos volt hozzájuk, ott ebédel vasárnaponként. Braun Izsó vendégül látta a falusiakat házában, és nemcsak az alkalmazottjai, még az asszonyok, gyerekek is hivatalosak voltak a régóta szokásos alkalommal, egy keresztény ünnepen, karácsonykor. A zsidó birtokos ilyenkor karácsonyfát állított, és mindenkit megajándékozott. Ezt gyertyagyújtás, illetve a *Mennyből az angyal* (!) eléneklése követte, nemkülönben együttes étkezés. Amikor B. gazda a halmaji faluközösség életét ismerteti, saját családjának szerepét a település életében ő maga is egyszerűen a földesúrral foglalkozó szakaszban taglalja.⁵⁴ Braun Izsó tehát nemcsak paternalista munkáltatóként, hanem kvázi uraságként mutatkozott, és – amennyire egy érdekelt fél önéletírásából meg lehet ítélni – a falusiak is

⁵⁰ Bálint György: *Keserédes éveim*, 83–85.

⁵¹ Lásd Mikszáth Kálmán: *Szent Péter esernyője*. Budapest, 1957.; Bolgár Dániel: „Maguk közt kíválni.” *Asszimiláció és integrálódás Mikszáth műveiben*. Sic Itur ad Astra, 20. évf. (2007) 3-4. sz. [megjelenés alatt]

⁵² Vö. Horváth László: *Adatok a gyöngyösi prostitúció újkori történetéhez*. In: Bán Péter – Csiffáry Gergely (szerk.): *Archívum. A Heves Megyei Levéltár közleményei* 15. Eger, 1998. 202.

⁵³ Bálint György: *Keserédes éveim*, 46., 52–53., 59.

⁵⁴ Bálint György: *Keserédes éveim*, 21., 58–59., 75–77., 104.

minden további nélkül ebben a szerepben látták zsidó szomszédjukat, amivel mintegy felülértékelték a vele fenntartott kapcsolatukat a keresztény szomszédjaikhoz fűződőkkel szemben. Ebből a funkcióból valami keveset B. gazda is meg tudott tartani, amikor már rég nem volt birtokos a család, csak ekkor már a TSZ-elnök közbejöttével érintkezett a halmajugraiakkal.⁵⁵

H. P.-nél is található egy különösen érdekes eset. Történt, hogy Grosszmann Fáni néni (ezt a bensőséges megnevezést használja a szerző), a szülők „házi varrónője” dr. Grosszmann Sándor budapesti főorvos csodálatos gyermekkori játékgőzgéjét H. P.-nek ajándékozta.⁵⁶ A Heves vármegyei ismertetőben megtaláljuk néhai Grosszmann Sámuel, gyöngyösi lakhelyű gazdát, aki a báró Vay-féle gyöngyöstarjáni legelők megvásárlásával került ebbe a pozícióba, és hosszú ideig a vármegyei törvényhatósági bizottság tagjaként működött.⁵⁷ Az 1925. évi gazdacímtár szerint 285 holdas tulajdona volt Tarjában (ennek mintegy háromötöde legelő, a többi szántó, illetve szőlő).⁵⁸ Grosszmann Sámuelnek egy fiáról értesülünk, Sándorról, a zsidókórház főorvosáról.⁵⁹ Fáni néni talán nagynénje, esetleg testvére lehetett. Nehéz elképzelni egy ilyen vagyonos, művelt családból származó hölgyet varrónőként, sokkal inkább dámára számítana az ember. De ha Fáni néni mégsem vacsora-vendégeinek szórakozásból varrogató úrinő volt, hanem valóban a megélhetéséért dolgozó kétkezi munkás, ahogy H. P. szól róla, akkor csak annál érdekesebb, hogy a zsidó szolgáltató és a keresztény megrendelő között olyan szoros viszony alakult ki, amelyben elképzelhető volt, hogy nem méltóságon aluli vagy megalázó H.-éknak nagyértékű ajándékot elfogadniuk Grosszmann Fánitól. Vagy nézzük kicsit teoretikusabban a problémát: a szolgáltató és a más felekezetű igénybevevő közötti azonnali kiegyenlítést, illetve a kiegyenlítés nyílt követelését feltételező, de már önmagában is egymásraultaltságot, azaz integrációt jelentő piaci kapcsolatot a javak elosztásának az önérdek elsőbbségét el nem ismerő formájával, tehát reciprocitással váltják fel, vagy legalább a piaci kapcsolat mellé ilyet rendelnek. A szóban forgó ajándékozás semmilyen meghatározott, szokásos alkalomhoz nem kötődő jellege miatt ráadásul a kölcsönösség általánosított formájára emlékeztet leginkább, amely a szorosan összeműködő, egymásban erősen megbízó, hosszútávú együttmaradást feltételező kis-közösségekre, leginkább a családokra jellemző: a kiegyenlítés akár nagyon távoli, a viszonzás körülhatárolatlan és nyílt követelése teljesen elképzelhetetlen. Grosszmann Fáninak a keresztény H. P. és családja fontosabb és értékesebb volt annál a pénznél, amit a piacon kapott volna a gőzgéjért.

Asszimilálatlanság

Asszimilátságon annyit értek, hogy a zsidók és keresztények egymástól elkülöníthetetlenek, vagy legalább nem különítik el őket. Az asszimilálatlanságról ilyenformán akkor beszélhetünk, ha számontartják ki, hova tartozik. Számontartja-e B. gazda önmaga zsidóságát, beépíti-e önképbe? Először is meg kívánom mutatni, hogy a visszaemlékezőnek bőven lenne rá lehetősége, hogy ne tartsa magát zsidónak.

⁵⁵ Bálint György: *Keserédes éveim*, 278-279. Tudniillik időközben Gyöngyöshalmaj egyesült Hevesugrával.

⁵⁶ H. P. : [Cím nélkül]. toldás 1.

⁵⁷ *Hevesvármegyei ismertető és adattár*, 492.

⁵⁸ *Magyarország földbirtokosai és földbérlői. (Gazdacímtár.) A 100 kat. holdas és annál nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. év eleji adatai alapján.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1925. 141.

⁵⁹ *Hevesvármegyei ismertető és adattár*, 492.

Ha ugyanis a vallást tekintjük a zsidóságot összekötő cementnek, akkor Bálint gazda pozíciója kérdéses. Példának okán B. Gy. nagy becsben tartja az apja körülmétésekor használt ezüst kelyhet, de keresztelő pohárnak nevezi művében. A délutáni gyöngyösi hit-tanórák alól apja kérésére felmentették B. Gy.-t, és Halmajon biztosítottak neki oktatást: a család barátjához, Ladányi kanonokhoz járt. Katolikus hitoktatást akart volna adni fiának Braun Izsó? Ladányi kanonoknál így nézett ki a tananyag: az Ó- és Újszövetség, katolikus vallás, héber betűvetés. B. Gy.-nek mégis voltak ismeretei magáról a zsidó vallásról is, és annak ortodox típusával találkozott: egyik gyöngyösi szomszédjukhoz járt át, előfordult, hogy velük tartotta a szombatot, és a családapától nemcsak gyermekei, hanem ő is megkapta az áldást. Zsinagógába szülei nem vitték, de iskoláskorától már eljárt oda. Osztrák nevelőjével néha ellátogattak egy-egy katolikus templomba, hogy gyónhasson, miközben B. Gy. illedelmesen megvárta a padok között ülve, és közben lenyűgözte a templombelső mint műalkotás. Odahaza néha keresztény ünnepeket tartottak, máskor zsidó előírásokat igyekeztek érvényesíteni. Zsidó apjának emlékét a Halmaj határában álló kőfeszület segít felidézni. Természetszeretétét két forrásból származtatja. Egyfelől apja példaadására vezet vissza, másfelől arra a ferences szellemre, amit az államosított gyöngyösi gimnázium részben még szerzetesek közül rekrutált tanári karától elsajátíthatott. Összességében úgy tetszik, hogy B. Gy. gyermekkorában legalább annyit találkozott a katolicizmussal, mint a zsidó vallással, és ha sejtésem nem csal, ez azt jelentette, hogy mindkettővel igen keveset. A családi beszélgetések során fel is merült a kitérés és megkeresztelkedés lehetősége, ám Braun Izsó minden esetben elzárkózott ettől, amint a névmagyarosítástól is. Úgy érvelt, hogy majd akkor teszi meg mindezt, ha nem lesz már sem tanácsos, sem érdem. B. Gy. ambivalens értelmezést ad apja kijelentéséről. A kitérés, a zsidóság kockázatos vállalásának hősiességét is belátja. De saját megkeresztelkedésének (és névmagyarosításának) egyik magyarázataként is használja. B. Gy. ugyanis egy osztrák szanatóriumba, Bad Schallerbachba került, miután túlélte a megsemmisítő tábor, ahol bizonyos Annunziata nővér ápolta, aki a vallás kérdéseit is megtárgyalta vele, majd hozzáirányította a helyi plébánost, végül 1945-ben a Bad Schallerbach-i katolikus templomban B. Gy. felvette a keresztséget.⁶⁰

Ha etnikai jellemzőként fogjuk fel a zsidóságot, akkor sem egyértelmű B. gazda helyzete. Egy megjegyzéséből az látszik, hogy a zsidó népről mint kulturális közösségről egészen csekélyek voltak a tapasztalatai. Szamossályi gyakorlati éve kapcsán írja: „itt láttam először életemben pajeszos zsidókat, akik éppen úgy jártak napszámba, mint a többiek”. A zsidó néphez tartozása akkor is kérdéses, ha vérségi köteleket gondolunk az etnikum mögé. Anyja már özvegyasszonyként ült le beszélni B. Gy.-vel, és mutatott neki egy képet, amire ez volt írva: K. Arisztid, huszárcapitány. „Ő volt az apád – mondta.” B. gazda egyszer megpróbált Felsőkubinban nyomozni K. Arisztid után, de nem járt sikerrel, nem is nagyon erőltette, csupán egy genealógiai munkát lelt a famíliáról. B. Gy. szeretetét Braun Izsó iránt ez csak tovább mélyítette, mert nagyvonalúságot látott abban, hogy éppen olyan féltéssel és figyelemmel nevelte fel őt, mintha csak vér szerinti gyermeke lenne. „Felnevelő apámat érzem, tudom valódi szülőmnek”.⁶¹ Ahogy B. Gy. Braun Izsót sem tagadta meg, úgy tette megkeresztelkedése és származásának felfedése ellenére önazonosságának fontos részévé zsidóságának tudatát.

B. Gy. tehát számontartotta önmaga zsidóságát, de a külvilág is annak gondolta-e? A Kertészeti Tanintézet 1941. évi diplomaosztójára az egyik költői vénájú végzős, Elek István

⁶⁰ Bálint György: *Keserédes éveim*, 27–28., 48., 75–78., 95–97., 249.

⁶¹ Bálint György: *Keserédes éveim*, 14–15., 65.

alias Istók, B. Gy. nagyrabecsült barátja nagyívű, verses tablóval készült. B. gazda a róla szóló sorokat még fel tudja idézni kötetében:

*„Te jönnél most, Gyurka, hogy is kezdjem el?
Te győzted közöttünk a legtöbb tehetséggel.
Jegyztél, dolgoztál, mindent közreadtál,
Minden mozdulásban közöttünk maradtál.
Haj, ha mindegyik ... ilyen szerény volna,
Arról a dolgról kevesebb szó folyna!”*

Az utolsó két sor talányos. Első elolvasáskor valaminő pajzán jelentésre gyanakodtam. Ám a vers után rögtön így folytatja B. gazda: „Nem volt ez kis teljesítmény 1941-ben, amikor Németországban már sárga csillagot viseltek a zsidók, nálunk pedig a levegőben lógott a második zsidótörvény parlamenti elfogadása.”⁶² Nos, természetesen nem a második, hanem a harmadik zsidótörvény lógott a levegőben, de nem ez a lényeg, hanem a vers interpretációja a megjegyzés tükrében. A nyilvánvalóbb értelmezés az, „hogy ha mindegyik” zsidó olyan „szerény volna”, mint B. Gy., akkor nem kellene a zsidókérdéssel foglalkozni. Csak-hogy ez esetben nehezen érthető, mit tartott a versezetben olyan bátornak B. gazda, hisz itt legfeljebb a ’nekem vannak zsidó barátaim’ formula alkalmazásáról van szó. A másik, jóval nyakatekertebb magyarázat valahogy így fest: ha mindenki olyan szerény (szorgalmas, okos stb.) lenne, mint B. Gy., akkor nem lenne szüksége sokaknak arra, hogy a zsidótörvények segédletével juthasson olyan javakhoz, amelyet képességeiből következően eladdig nem tudott megszerezni. De akármelyik megoldás az érvényes, annyi bizonyos, hogy egy B. Gy.-t bensőségesen ismerő poéta, miután ismertette egyéniségének fontosnak vélt vonásait, amikor csoportba sorolta, a zsidók közé helyezte. Elek tehát nemcsak számontartotta barátja zsidó voltát, hanem ezt a csoportidentitását tartotta egyedül említésre méltónak, zsidóságát tartotta annyira fontos tulajdonságának, hogy beszorítsa a szűkös terjedelmi keretek közé. A poémát az évfolyam nyilvánosságának szánta, vagyis amikor úgy jelölte ki B. Gy. helyét a zsidók között, hogy nem mondta ki a zsidó szót, akkor egy hallgatóságos közös tudást feltételezett olvasói körében arra vonatkozólag, hogy barátja zsidó, és hogy ez eszükbe is jut, amikor B. Gy. nevével találkozunk.

Az az élmény, amely tudatosítja, sőt többé megkérdőjelezhetetlenné teszi B. Gy.-ben, hogy kívülről is, belülről is számontartják/számontartja zsidóságát, véleményem szerint a munkaszolgálat tapasztalata.⁶³ A mauthauseni koncentrációs és a guns kircheni megsemmisítő táborra emlékező sorok teljes rezignáltságot mutatnak, még utólag, az események – igen tömör – elbeszéléséből is hiányzik az értelmező szándék.⁶⁴ Ezt leszámítva csakis a munkaszolgálatról szóló mondatok törnek meg a kötet kedélyes, mindenkiről és mindenkinek csupa szépet és jót mondó, egyszerű „bálintgazdás” hangnemét: a muszos fejezetek, bekezdések tele vannak indulattal. Nem sorolom fel az elszenvedett megaláztatásokat, kínokat, csak elbeszélésük két sajátosságára hívom fel a figyelmet. Egyrészt teljesen hiányzik az együttérzés tapasztalata, senkiről sem olvashatunk, akinek segítő szándéka lett volna, vagy aggályokat fogalmazott volna meg a muszosokkal való bánásmód miatt. Másrészt nem esik szó semmiféle ellenséges hadseregről, semmi olyan célról, feladatról, amely egybefogta a katonákat a munkaszolgálatosokkal. A küzdelem valójában épp e két fél között zajlott, a hadsereg otltétének célja a feyvertelen, túlnyomóan zsidó ellenség megsemmisítése volt –

⁶² Bálint György: *Keserédes éveim*, 203–204.

⁶³ Bálint György: *Keserédes éveim*, 34., 50–51., 86–89.

⁶⁴ Bálint György: *Keserédes éveim*, 90–93.

ezt észlelte az emlékező. Olyan kép rajzolódik ki tehát a munkaszolgálatos időszakról, amelyben a zsidóság számontartása akkora jelentőségre tesz szert, hogy a világot kettéosztó határ helyeződik zsidók és keresztények közé, és e határ egyértelmű, éles, nincs átjárás rajta az emberiségre hivatkozva. Végül egy razzia ébreszti rá helyzetére, amely során megfosztják őket utolsó ingóságaitól is. Nála szakmai bibliáját, a Jávorka-féle kis növényhatározót találják meg. A tizedes így kiáltott fel: „Ez meg egy felforgató, nemzetellenes könyvet rejteget”, és tűzre dobta a kis Jávorkát. A semmiféle politikai jelleggel nem bíró szakkönyv összes nemzetellenessége abban állt, hogy B. Gy. csomagjából került elő. A tizedes szemében B. Gy. zsidósága átitta egész testét, ruháit, mindent, ami hozzá tartozott, ő vagy könyve már csakis zsidó lehetett, azaz (nemzet)ellenség, semmi más. B. Gy. reakciója a behelyezkedés a zsidó szerepébe, és a dacos, ám szimbolikus szférában maradó ellenállás. Testi erejét bizonyította (értelmetlenül áthelyeztetek vele 100 zabos zsákot, amit másfélóra alatt elvégzett, noha a szakaszvezető „alig hitte, hogy egy zsidó munkaszolgálatos képes felemelni egy zaboszsákot”), illetve lovasként múlta felül a katonákat (betört egy lovat, ami addig sokaknak nem sikerült). Katonai erényeket csillogtatott tehát, azt igyekezett munkaszolgálatosként (és emlékezőként is) bebizonyítani, hogy a katonáskodásra alkalmatlannak ítélt zsidók legalább olyan, sőt kiválóbb katonák, mint a fegyveresek. Braun Izsó esetében az emlékirat a zsidótörvényeket mutatja be ugyanilyen fontos és ugyanilyen következtetésre vezető élménynek. B. Gy. apja halálát is ezzel hozza összefüggésbe.⁶⁵

Ha az önéletrajzi szöveget egy pillanatra azonosnak tekintjük a múlt valóságával, akkor bátran kijelenthetjük, hogy H. P. életének legfontosabb eseménye a Gyöngyösi Kaszinó Egyesület ifjúsági alosztálya elnöki tevékenysége. A történet pedig tulajdonképpen a zsidókról szól. A gyöngyösi származású diplomások, egyetemisták társasági életének megszervezését kísérte meg H. P. és néhány társa. 1943-ban a kaszinó kebelén belül sikerült létrehozniuk egy alosztályt. Ennek elnöke H. P. lett. Tevékenységük táncestek, felolvasások, művészestek, tudományos-ismeretterjesztő előadások szervezéséből állt. Egyik tagtársuk, Nowotny Alajos 1944 nyarán tartott, zsidókért kiálló előadása miatt az alosztályt feloszlatták csakúgy, mint az egész kaszinót, néhány tagot fogva tartottak. Nem kell azt gondolkodni, hogy valamiféle egyértelműen ellenzéki, háborúellenes szervezkedésbe csöppentünk: a művész (például Laczkó Géza, Szabó Lőrinc, Féja Géza) és tudós (például Karácsony Sándor) vendégek mellett a meghívott előadók közt voltak olyan hivatalosságot képviselő személyek is, mint a Magyar Külügyi Társaság elnöke, a kultuszminisztérium államtitkára vagy különösen a Nemzetvédelmi Propaganda Minisztérium előadója. Maga H. P. sem igyekszik ellenállásként, antifasiszta mozgolódásként felmutatni cselekedeteiket, amit élesen bizonyít az, ahogy a kaszinó felszámolásáról tudósít: „A kaszinóban tartott egyik előadás miatt a politikai rendőrség az egész kaszinót feloszlatta – szegény öregek, akik befogadtak minket, miattunk oszlatták fel őket. Államosították a könyvtárat, a berendezést lepecsételték, a háború után pedig a polgárok széthordták.” Úgy fogalmaz tehát, mintha a feloszlatast ugyanaz a hatalom hajtotta volna végre, mint az államosítást, pedig az előbbi 1944 nyarán, az utóbbi 1946-ban történt.⁶⁶ Az időközben beálló politikai váltásról nem vesz tehát tudomást H. P., mivel emlékezéseivel nem a régi vagy az új rendet kívánja igazolni, hanem helytállásuk, a zsidók melletti kiállás a fontos számára. Emlékezéseiben egy olyan folyamatot ábrázol, amelyben az állampolgárok zsidóságának és kereszténységének számontartása egyre inkább ellenséges cselekvéssé változik, vagy ahogy körülményesen írja:

⁶⁵ Bálint György: *Keserédes éveim*, 80., 259.

⁶⁶ Misóczki Lajos: *Fejezetek Gyöngyös művelődéstörténetéből a közgyűjtemények tükrében*. In: Havassy Péter – Kecskés Péter (szerk.): *Tanulmányok Gyöngyösről*. Gyöngyös, 1984. 632.

elkezdődik „embereket származásukra való tekintettel fokozottabb megkülönböztetése”. Ehhez igyekszik köztörténeti háttérrel is rajzolni, de egyéni tapasztalatairól is beszámol: 1938-ban H. P. nyári cseréüdülés révén eljutott a Harmadik Birodalomba, Chemnitzbe.⁶⁷ A fogadó család egyik tagja a náci párt helyi vezetője volt. H. P.-t elkápráztatták az autósztádák, engedték is vezetni rajtuk. Eljutott Berlinbe, ott személyesen látta beszélni Hitlert az Olympiastadionban. A fogadó család feje bemutatta Baldur von Schirachnak, a *Hitlerjugend* vezetőjének. Az egész utazás igen nagy hatással volt rá, de ez az emlékezés szerint félelmet váltott ki belőle, nem várakozást vagy bizalmat. Ebbe a kontextusba illeszkedik bele a „kaszinós” történet központi eseménye, Nowotny Alajos előadása. Az államhatalmi ellenreakciót kiváltó kultúrtörténeti beszéd oda konkludált, hogy amikor a társadalom bizonyos embereket megbélyegez és megaláz, akkor kőkorszaki állapotokba süllyed vissza. A kaszinó tagjai döntöttek: nem voltak hajlandók ellenséget látni a zsidókban. De miféle retorikát használtak véleményük kifejezésére? Nowotny nem a magyarság vagy a nemzet oszthatatlanságára utalt, amikor azt állította, hogy az, amit a zsidókkal tesznek, bűn, hanem – ahogy emlékiratában maga H. P. is – nagyon általános, sőt univerzális hivatkozásokat használt, azaz a civilizáció, illetve az emberiség, emberiség nevében tiltakozott, mert ezek voltak olyan fogalmak, amelyekkel hihetően egy közösség tagjaiként, egyenlőként tudta ábrázolni a zsidókat és keresztényeket, amelyek segítségével többes szám első személyben beszélhetett egymásról B. gazda és H. doktor. A mi/ők felosztás, azaz a zsidók és keresztények asszimilálatlansága ott bújik tehát H. P. és Nowotny humánus szavai mögött is.⁶⁸

Összességében úgy tűnik, hogy a modern magyarországi társadalom integrálódó, ám asszimilálatlan képet mutat e két önéletrészletben. Zsidóknak és keresztényeknek egyre több közük van egymáshoz, de változatlanul fontosnak tartják azt, ami őket egymástól elválasztja. Közös terep és éles különbségtétel. Alkalmas elegy ez ahhoz, hogy az ősrégi előítéletek működésbe lépjenek, és nagyarányú társadalmi egyenlőtlenségeket alakítsanak ki hol a zsidók, hol a keresztények javára.

DÁNIEL BOLGÁR

Farmer B. and Doctor H.

The Denominational Patterns of Small Town Autobiographies

This study examines the autobiographical creation of denominational relations in the framework of definitional differentiation between integration and assimilation, comparing the memoirs of a Jewish agricultural intellectual of nation-wide fame and a Christian lawyer, both from Gyöngyös and both relating the story of their youth. In both autobiographies the modern Hungarian society shows an integrating but not assimilated picture. The study analyses how lifestyles, systems of values, the problems of connubium and comensality, namely class-based behavioural sociological separation and maintaining relations between denominations are presented in the two autobiographies; it tries to prove that in a small town in the first half of the 20th century there were no barriers between

⁶⁷ Az üdülést az a Hedrich Ármin, gyöngyösi némettanár szervezte, aki B. Gy. szerint remek némettudása ellenére nem kedvelte őt. Bálint György: *Keserédes éveim*, 45.

⁶⁸ H. P.: *Adalék. Vázlat*. 2004. [Gépirat.] VSVK HGy; H. P.: *Az a híres társasági élet ...*, 54–55.; H. P.: *A kaszinói iffúság működése Gyöngyösön*, i. m. Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapozása 1. Szociológiai kategóriáiban*. Budapest, 1987. 307–308.

Jews and Christians, or if there were they were not where they are traditionally supposed to have been. The second part of my work concentrates on the fact that the autobiographers still considered it important whether they were Jews or not; what is more, the society they created in their autobiographies also found it important. Finally, the study hints at the fact that the simultaneous presence of integration and the lack of assimilation were the prerequisites for the development of large scale social inequalities between Jews and Christians.